

Segt paradigmskifte: Darwin och socialvetenskaperna

Satoshi Kanazawa, en välkänd och kontroversiell evolutionsteoretisk forskare, skrev nyligen en kort artikel om varför han inte längre sysslar med sociologi, sin ursprungliga disciplin. Han anser att sociologer är hopplösa och att de aldrig kommer att lära sig att anpassa sin egen forskning till de resultat som biologin framför. I stället framhåller de envist med att påstå saker som biologin för länge sedan visat vara antingen omöjliga eller högst osannolika. Man förnekar enkla fakta som för länge sedan bevisats samt alla färskare resultat som inte passar in i sociologens tankevärld. Och misstänkliggör sådana som försöker påpeka motsatsen.

Situationen har i stort sett varit densamma sedan början av 1970-talet, då den sociobiologiska syntesen i biologin utarbetades av namn som Robert Trivers, Richard Dawkins och E O Wilson. År 1997 skrev journalisten Barbara Ehrenreich och antropologen Janet McIntosh en artikel där de beklagar den "sekulära kreationism" som dominerade socialvetenskaperna och humaniora i USA. I likhet med religiösa fundamentalister tvivlade man gärna på att evolutionen skulle gälla människan. Det var kutym att, enligt författarna, avfärda "möjligheten att det finns några som helst biologiskt baserade gemensamma nämnare som överbrygger kulturella skillnader. Motviljan mot biologiska, eller som det ofta kallas, 'reduktionistiska' förklaringar fungerar ofta som en informell etos som begränsar vad man kan säga i seminarier, fråga på föreläsningar och inbegripa i social teori".

När Ehrenreich besökte Helsingfors för fem år sedan frågade vi om reaktionerna på artikeln. "Inget har förändrats", svarade hon argt. Stämmer det fortfarande, i dag? Är Darwin och den nydarwinistiska syntesen okänd för sociologer? Har Kanazawa rätt och varje socialvetenskapare som intresserar sig för evolution borde snabbt byta huvudämne?

Ja och nej.

Ja: förståelsen av hur evolutionen påverkar känslor och beteende utvecklas i rasande fart och för det mesta annanstans än på de samhällsvetenskapliga institutionerna. Den eminente biologen John Alcock kunde 2001 publicera en bok med titeln *The triumph of sociobiology*, för så entydigt hade riktningen infriat sina löften gällande både djur och människor. Enligt Alcock alltså – boken övertygade knappast någon av alla dem som får kalla kårar av ordet sociobiologi. Fem år senare kom i stället Jerome Barkows bok om darwinism för socialvetare med den talande rubriken *Missing the revolution*. Talande, om än väldigt psykologiskt av en psykolog... vem vill nu tenta en bok om att man tagit fel tåg? Inledningen heter däremot

tröstande *Sometimes the bus does wait...*

Evolutionens syn på just mänskligt beteende har förändrats och preciserats med stormsteg. Samtidigt sysslar den postmodernistiskt och konstruktionistiskt inriktade sociologin i gemen med att fråga sig om det alls finns något sådant som släktskap, familj, föräldraskap, vänskap, livsskede, kön, sexualitet... Kolla nästan vilken som helst avhandling i ämnet, och du finner tiotals sidor om hur mångsidig och komplicerad företeelsen ifråga är, men ingen egentlig teoribildning. Tanken på att hänvisa till resultat från naturvetenskaperna, för att inte tala om resultat från andra arter än människorna, är fullkomligt främmande. Ändå är den jämförande metoden en av de viktigaste principerna i ett darwinistiskt synsätt, och tillämpades av den tidiga evolutionssociologen Edvard Westermarck.

Den kritik som emellanåt presenteras av evolutionsteorin tenderar att vara så virrig och oinformerad att man som läsare bara skäms. Den kritik som kommer inifrån fältet är i regel både mera djupgående och produktivare. Ett exempel på detta är diskussionen om sexuell urval och vårdande hannar som bland andra evolutionsbiologen Hanna Kokko aktivt bidragit till.

Ja, alltså: Kanazawa och Ehrenreich har rätt i att revolutionens första skede kom och gick. Vissa discipliner har redan en längre tradition av evolutionsteoretisk kritik och diskussion, men hit hör definitivt inte sociologi eller kvinnovetenskap, de fält som stått oss själva närmast. Sociologin väntar på sin Daniel Dennett (evolutionsteoretiskt intresserad filosof) eller Pascal Boyer (dito religionsvetenskap).

Men också nej. En förändring håller på att ske, om än ofta i det tysta och nästan obemärkt. Vi vågar tala om ett segt paradigmskifte. Vi väljer alltså att här betona det ur vår synvinkel positiva – en sociologi som utvecklas i dialog med naturvetenskaperna och som tar evolutionen på allvar. Först tar vi upp vissa av tecknen på paradigmskiftet och sedan ger vi några exempel på färsk forskning.

Teoretisk omorientering. Den aggressivaste postmodernismen som dominerade på 80- och 90-talen har tydligt försvagats. (Försök hitta någon i dag som frivilligt kallar sig postmodernist! Eller en bok som skulle ha titeln *The triumph of postmodernism...*) En vitsig vetenskaplig bloggare på sajten GeneExpression har räknat hur ofta postmodernistiska nyckelord citeras i elektroniska databaser, huvudsakligen JSTOR där socialvetenskaperna finns. Graferna kan ses som ett sätt att ta pulsen på modesvängningarna – de säger förstås inget om ordens vetenskapliga tillförlitlighet eller ens om riktningens understöd i sig, då en hänvisning ju kan betyda både tillämpning och kritik. Termer som postmodernism och dekonstruktion citeras

från och med 80-talet i en brant växande kurva. Men i mitten av 90-talet når kurvan sin topp och efter det dalar den nästan lika brant nedåt. Ehrenreichs och McIntoshs artikel från 1997 kanske sammanföll med modesvängningen, statistiskt sett?

Tillsammans med postmodernismen försvagas ifrågasättandet av den vetenskapliga metoden i sig ("vetenskapen är bara en trosform, astrologin en annan", som en finländsk professor i antropologi uttryckte sig för inte så länge sedan). Det här gagnar den pro-vetenskapliga argumentation evolutionsteorin i regel håller sig till.

Dagens unga forskare verkar också skygga för alltför verklighetsfrämmande och essäistiska teorier. Alternativet är då oftast att utföra fallstudier och rapporter som undviker all egentlig teoribildning. Enligt samma popularitetsgrafer har termen social konstruktionism stigit stadigt i popularitet från 1970 till 1990 men sedan jämnat ut sig. En orsak till att den inte ännu dalat är, gissar vi, att något ju måste anges som teoretisk ram. Då lämpar sig konstruktionismen, den mest teorilösa riktning sociologin någonsin känt, vars till intet förpliktigande program går ut på att man i början och slutet av en forskning hävdar att allt är socialt konstruerat. Såsom Wolfgang Pauli har anmärkt, konstruktionismen kan inte ens motbevisas.

Risken med teorilöshet är förstås att hjulet alltid uppfinns på nytt (eller inte uppfinns alls). Doktorander kan använda månader med arbetstid och tiotals sidor argumentation för att våga konstatera att man det går att tala om kvinnor och män som två åtskilda grupper, att utseende har betydelse när man väljer sexpartners, eller att unga män utför fler brott än andra befolkningsgrupper. Skratta inte, exemplen är äkta.

Evolutionen har blivit rumsrenare. För tio år ledde darwinistiskt intresse till att en forskare kunde frysas ut eller stämplas som galen. Kriminologen och idéhistorikern Janne Kivivuori har forskat i evolutionspsykologins mottagande i Finland och ser förloppet som ett typiskt exempel på det vetenskapliga samfundets informella sociala kontroll. Bemötandet skedde inte med vetenskapliga argument, utan med politiskt och ideologiskt motiverad personlig stämpling.

Men numera händer det att frågor om evolution och anpassningar ställs under föreläsningar, eller att evolutionsteorin presenteras som en teori bland andra i antologier om familj och kön. Studenterna har också önskat sig mera undervisning i evolutionsteori (i dag bjuds just inget utanför biovetenskaperna). En tvärvetenskaplig föreläsningsserie på Helsingfors universitet förra året lockade hundratals deltagare. Finlands Akademi har finansierat några evolutionsteoretiska forskningsprojekt inom socialvetenskaperna och filosofi, och Koneen Säätiö inledde nyligen ett ambitiöst forskningsprogram för treåriga projekt kring temat evolution och människovetenskaper. En bästsäljande populärt skriven finsk bok om mödrars

förbjudna känslor byggde på en uttalad evolutionspsykologisk ram utan att någon ens verkar ha höjt på ögonbrynen. Av andra europeiska länder har i synnerhet Stor-Britannien en mängd produktiva forskare inom evolutionsekologi, -psykologi och -sociologi. De ordnar också regelbundet seminarier där evolutionen diskuteras tillsammans med olika discipliner utifrån en konkret frågeställning (kvinnors livslopp, fertilitetens historia och framtid, brottslighet, osv.).

Vad säger ovan citerade citatgrafer? Evolutionspsykologi har stigit brant, nästan lodrätt, uppåt sedan 1980. Dessutom har hänvisningarna till Darwin själv inom socialvetenskaperna, något förvånande, stigit knaggligt men säkert ända sedan 50-talet. En nyligen genomförd finsk undersökning visar att finska universitetsstuderanden godkänner darwinismens grundteser ganska enhälligt (mellan 85-88 %) medan å andra sidan konstruktionismen eller ”blank slate”-tänkandet finner godkännande hos 37-56% (se Kivivuori-Pietikäinen: Darwinisteja, freudilaisia vai konstruktionisteja? *Tieteessä tapahtuu*).

Beställning och forskningsmaterial finns. Sist men inte minst är det relativt enkelt att göra banbrytande forskning på området. DNA-analyser och hjärnscanning har öppnat nya möjligheter att kombinera genetisk, kognitiv och annan beteendevetenskaplig forskning. Högteknologiska material är dock ofta dyra eller svåra att komma över. Men det finns också en mängd enkäter, register och antropologiska databaser som insamlats under de senaste årtiondena. De är underanvända i gemen, eftersom statistiska analysmetoder varit impopulära. Det händer också att de ursprungligen insamlats och använts för läkarvetenskapliga ändamål, men att ur epidemiologernas synvinkel perifera frågor som familjebildning inte ännu analyserats. En annan potentiell guldgruva är de efterkrigstida stora antropologiska databaserna, som inte på länge använts för att undersöka universella mänskliga drag. De nordiska länderna har dessutom högklassiga register från flera sekler, vilka för tillfället utnyttjas blygsamt. Fråga: Vem forskar i dag i hur faktorer som social klass, kön, klimat, livslängd och antal äktenskap påverkade antalet barn och barnbarn i 1700-talets Finland? Svar: En internationell grupp biologer (Virpi Lummaa Human Life History projekt).

Förstås går det också att göra experimentella studier, kvalitativa analyser eller rent teoretiska evolutionssociologiska hypoteser. Vissa ämnen har ansetts så självklara och/eller politiskt inkorrekta att väldigt lite skrivits om dem på senare tider. Hit hör exempelvis frågor som varför människor skaffar barn, vad som driver social mobilitet, varför barndomens miljö så starkt påverkar vissa barn men inte andra, eller hur mor- och farföräldrarnas hjälp inverkar på barnbarnens utveckling.

Evolutionssociologiska exempel: familjen

Evolutionsteoretisk familjeforskning betonar att familjebanden primärt bygger på känslor. Känslobandens natur varierar mellan föräldrar och barn, föräldrarna sinsemellan, syskon, mor/farföräldrar och barnbarn, osv. Evolutionsteorin förutspår också vilka särskilda spänningar och konflikter som kännetecknar olika relationer. Konstigt nog gör faktiskt ingen nutida sociologisk teori motsvarande skillnad mellan olika slags familjeband. Vår ledande evolutionssociolog Heikki Sarmaja diskuterade i höst i en vitsig grej i *Yhteiskuntapolitiikka* socialmyndigheternas begrepp ”äktenskapsliknande förhållande”. Sarmaja, som själv fungerar som frilansande forskare, hävdade att ingen universitetsinstitution i något som helst ämne i dag lär ut vad som ingår i ett äktenskapsliknande förhållande. Däremot har myndigheterna intuitivt gissat rätt: till skillnad från samboende mellan vänner, betyder ett parförhållande att man antas dela både säng och börs.

Sedan 1960-talet har dels sexualitet och parrelationer, dels anknytningen mellan föräldrar och barn och i synnerhet mamma och barn varit i evolutionspsykologins centrum. Liksom redan Westermarck i tiden antog, är bandet mellan mor och barn evolutionärt det äldsta och uppstod långt före vi utvecklades till människor. Förmågan till långvariga parförhållanden och pappornas anknytning till barnen uppstod senare, i samband med vår egen art. Samma kombination av familjegenererande dispositioner påträffas mera sällan bland däggdjuren (men ofta bland fåglar). Dessutom har människan i regel andra än föräldrarna som fostrar barnen – i synnerhet mammans släktingar och barnets äldre syskon. I hela djurriket finns det få andra arter där både unga och äldre släktingar regelbundet hjälper med barnavården.

En framväxande konsensus betonar allt starkare att vi hör till de arter som fostrar avkomman gemensamt (cooperative breeding). Här vidgas alltså synen på familjen utanför kärnfamiljens gränser, också utanför de närmaste släktingarnas krets, till att gälla hela samfundet.

Primatologen Sarah Hrdy utkom nyligen med en bok, *Mothers and others*, som anser att det är den gemensamma fostrans förtjänst att vi utvecklats till en så social och vänlig sorts apa. Enligt Hrdy hade vår och chimpansernas gemensamma anmoder också gemensam fostran. Den försvann senare hos chimpanserna, som i stället utvecklades i riktning mot exklusiv mödravård och mycket aggressioner. (Ett tecken som levt kvar är att chimpansbabyn fortfarande tittar främmande djupt i ögonen, likt människobarn, och är ivrig att kommunicera. Men den böjelsen försvinner efter några månader hos chimpansungen, medan den förstärks hos babyn.)

Nu innebär den nya betoningen inte att anknytningsteorin skulle avfärdas; i stället läggs ännu en pusselbit till familjen. En samhällspolitisk följd av Hrdys hypotes är att man borde lägga större vikt vid de signaler och stöd som föräldrarna får utifrån kärnfamiljen. Omgivningens budskap (vi finns här, vi stöder dig och er) är avgörande viktiga för hur både föräldern och babyn mår. Eftersom känsloreaktionerna utvecklats för hundratusentals år sedan, aktiveras de av konkreta tecken och konkret närvaro. En viss summa euro i barnbidrag räcker sällan som botemedel mot den *känsla* av ensamhet dagens finländska mammor ofta har, och den frustration och aggression ensamheten kan leda till. (Mera om detta i *Äidin kielletyt tunteet*, Väestöliitto 2007.) Man kunde också tänka sig att mor- och farföräldrarnas bidrag till barnuppfostran skulle uppmärksammas och stödas mera än vi gör idag.

En viktig riktning inom den ”vanliga” familjesociologin har sedan 1980-talet studerat hjälp och överföringar mellan generationer. Ämnet sitter självfallet väl i ett darwinistiskt perspektiv. Vi har själva satt igång projektet Gentrans som studerar ekonomisk och praktisk hjälp mellan de stora årsklasserna och deras vuxna barn i Finland, och kombinerar evolutionsteoretiska hypoteser med sociologiska.

En av evolutionsteorins innovationer på den här fronten har varit att i enkäterna skilja mellan släktingar på modernet och fädernet. Detta har sällan gjorts: man antog att möjliga skillnader skulle gälla kön (mor- och farmor gentemot mor- och farfar), inte vems föräldrar det handlar om. Men så gott som alla data, från både rika länder och utvecklingsländer, visar att mammans släktingar i genomsnitt ger mera tid och resurser åt barnbarnen än vad pappans släktingar gör. Vårt projekts data bekräftade samma resultat (se Antti Tanskanens och Hans Hämmäläinenens artikel i *Yhteiskuntapolitiikka*). Kanske ännu mer överraskande är att mormödrarna hjälper mera också i patriarkala kulturer där bandet mellan mor och son ansetts väldigt starkt.

Evolutionsteorin förklarar skillnaden genom teorin om altruism mellan släktingar (i genomsnitt hjälper individer varandra mera ju närmare släkt de tror sig vara, samt i nedstigande led) kombinerat med teorin om osäkert faderskap (bara mamman kan vara helt säker på att hon är genetiskt släkt med sitt barn, och följaktligen kan mammans släktingar vara säkrare än pappans). Det handlar i regel om omedvetna bedömningar). Alternativa förklaringar är förstås möjliga. Hursomhelst har en som det kan tyckas långsökt teoretisk hypotes visat sig belysa viktiga skillnader i nutida beteende.

Ett annat liknande exempel gäller könsdiskriminering i afrikanska länder. Olika forskningar ledda av Lee Cronk, Michel Raymond och Ruth Mace har studerat hur levnadsnivå och familjeform påverkar pojkarnas och flickornas hälsa. I fattiga byar handlar det om överlevnad,

eller om att barnet får läkarvård då det insjuknar. Den så kallade Trivers-Willard hypotesen förutspår att fattiga föräldrar satsar mera på flickorna, eftersom döttrars chanser att gifta sig socialt uppåt är större än pojkarnas. Hypotesen har testats i många länder och med motstridiga resultat. Men i de afrikanska studier jag just nämnde verkar den ändå förklara föräldrarnas beteende, till och med bättre än vad föräldrarna själva kan göra. Fattiga föräldrar skötte bättre om flickorna, också i sådana kulturer där alla säger sig föredra söner! Lee Cronk skrev en hel essä om vikten av att skilja på kultur och beteende, som alltså i hans forskning var direkt motstridiga.

Mhairi Gibsons färsk forskning från ett patrilineärt etiopiskt samhälle undersökte hur faderns frånvaro påverkade barnen. Som väntat försämrades familjens ekonomi och också pojkarnas situation: sönerns risk att dö i spädbarnsåldern fördubblades. Men överraskande nog hade flickorna faktiskt *bättre* chanser att klara sig utan en närvarande pappa – antagligen eftersom mammans släktingar i detta samfund ökade sin hjälp då.

Brottslighet och hälsa

Edvard Westermarck skrev sitt första storverk om familjen och det andra om moralen.

Dagens evolutionsteori har också sysslat mycket med sådana samhällspolitiskt centrala frågor som moral, brottslighet, samarbete och våldsdåd. Vi avslutar med några tankegångar som evolutionsteorin kan tillföra forskning kring brottslighet, risktagande och hälsa.

Länge sågs kriminaliteten som en hundraprocentigt socialt konstruerad företeelse. Det säger sig självt att lagstiftningen kriminaliserar olika beteenden i olika samhällen. Evolutionspsykologisk moralteori tillägger dock att vissa brottstyper förekommer i alla kända kulturer. Det verkar finnas beteenden som är universella men som också universellt fördöms. Hit hör till exempel mord och misshandel (i fredstid) eller stöld av annans egendom. Också kraven på att förövaren visar ånger och ber om ursäkt är universella.

Det påpekas ofta och med rätta att dåliga uppväxtförhållanden och fattigdom fostrar brottslingar. De teorier som betonar enbart omgivningen kan ändå inte förklara varför benägenheten att utföra brott varierar inte bara enligt socialklass men också enligt kön, ålder och temperament. I alla samhällen begås flest brott av unga män i en viss ålder, mellan 18 och 24. Kvinnor utför avsevärt mindre brott i allmänhet och gör färre våldsbrott i synnerhet.

Mäns beteende förklaras genom teorin om sexuell urval: det är just då kampen om sexpartners är som störst som det kan ”löna” sig för vissa män att försöka skaffa sig social status och pengar på förbjudna sätt. Kvinnors brottslighetskurva har en mera komplicerad förklaring, för här gäller förutom sexuell urval också moderskap. Eftersom barnet i regel inte

överlevt moderns död, men kunnat klara sig också om pappan dött eller stuckit, har evolutionen satt ett större tryck på det kvinnliga psyket: ta inga onödiga risker då det gäller ditt eget liv och din hälsa. Anne Campbell har på ett fascinerande sätt visat hur kvinnors aggressioner och brottsbenägenhet följer samma kurva som mäns, men i mindre skala. Hon föreslår att det naturliga urvalet dämpat kvinnors beteende.

Dessutom finns det stora individuella variationer. De flesta brottslingar är lågt utbildade, om än vissa brott kräver rätt utbildning och sociala kontakter (typ Madoffs finanssvindel). Brottslingar har ofta vissa drag i sitt temperament, som öppenhet för nya saker och impulsivitet. Också intelligensen spelar in: brottslingar har oftare svårt att bedöma följderna av sina handlingar och att beakta konsekvenserna på både kort och lång sikt. Varför vi har så pass stora variationer i personlighet och intelligens, är en av de stora frågorna idag inom hela evolutionsforskningen idag. Vi vet ändå att det handlar om ett samspel mellan gener, uppväxt, personlighet och miljö och att detta samspel förekommer också hos andra arter än människan. Samma utmaning upprepas då ser till hälsofrämjande beteende. Igen iakttas stor variation enligt kön, ålder, livsskede, socialklass och personlighet. Igen saknas en tydlig och koherent teori som kunde integrera alla de här aspekterna. Just i Finland är hälsoskillnaderna en stor utmaning. Trots att vi hör till världens rikaste, högst utbildade och mest jämlika länder är skillnaderna i livslängd och hälsa mellan olika grupper betydande och dessutom ökande. Könet är den största enskilda faktorn – i Finland lever den lägsta socialklassens kvinnor längre än elitens män! Efter könet förklaras hälsoskillnaderna framför allt med utbildning och lönearbetets natur, inte så mycket med direkta inkomster.

Varför är då just utbildning så viktig? Längre utbildning gör att man börjar arbeta senare, får ett mindre ansträngande arbete, har mera frihet och större självständighet på jobbet. Men utbildning har också att göra med intelligens och andra delvis genetiskt betingade anlag. Det finns resultat som visar att intelligens påverkar livslängden genom att den hjälper individen att planera sina aktiviteter, lära sig av misstag och undvika risker. Till och med risken att dö av blixtnedslag är mindre om man är mera intelligent...

Det här är svåra frågor för en sociolog, som givetvis inte vill uppliva den gamla retoriken om att brottslingar och sjuka har sig själva att skylla. En positiv insikt är kanske att det inte är innehållet i utbildningen som är omistligt: alla måste inte studera tiotals år, medan alla kan lära sig livskontroll och planering.

Frågorna om individuell variation är också oundvikliga, eftersom just de personliga orsakerna ökar i betydelse i dagens samhälle. I ett mycket ojämnt och orättvist samhälle bidrar de rent sociala orsakerna i *högre* grad till att någon insjuknar än vad de gör i ett mera jämnt och

rättvist samhälle. Om de ”yttre” villkoren är goda, har personlighet och andra individuella drag större svängrum – på gott och ont.

Bussen väntar

Darwins och evolutionsteorins betydelse för forskningen i mänskligt beteende är mångsidig och i snabb utveckling. Till de sociologiskt relevanta frågorna kunde räknas mycket vi inte ens nämnt här. Vi hör till dem som tror att en bättre integration av *alla* sociologiska fält och teorier kunde ske med just evolutionsteorins hjälp. Det handlar i så fall inte om att allt alltid skulle studeras ur ett darwinistiskt perspektiv, utan om en att utveckla ny och noggrannare syn på samspelet mellan natur, kultur, miljö och livslopp. Också ifall en sociolog vill studera just ”ren” social variation, vore det bra att utesluta andra faktorer. Liksom Janne Kivivuori uttryckt det gällande evolution och kriminologi:

”Evolutionsskriminalologin förnekar inte samhällets betydande, ofta avgörande inverkan. Den anser att man för att förstå brottsligt beteende borde granska människan *också* som en del av naturen. Man kunde till och med kräva att ett fenomen inte kan sägas vara en social konstruktion om inte forskaren först själv, genom att bekanta sig med forskningsresultaten, utrett vad vi vet om dess möjliga evolutionära beröringspunkter.”

Risken är som sagt att en mängd begåvade unga forskare efter att ha bekantat sig med andra forskningsresultat drar sina egna slutsatser och övergår till för tillfället mera dynamiska fält. Ett ungt vetenskapligt stjärnskott beskriver sig på sin nätsida som ”a recovering sociologist”...

En annan risk är att samhällsvetenskaperna frivilligt lämnar viktiga forskningsområden och material till naturvetenskaperna. Det kan vara ganska pinsamt att lyssna till naturvetare som plötsligt inser att kulturen påverkar beteendet. Men en orsak till att de tvingas hitta på det sociologiska hjulet själva är bristen på begripliga och kompatibla sociologiska teorier.

Vi uppmanar alla hugade att modigt ta plats i nästa buss!

Anna Rotkirch & J.P. Roos